

SOBRE MEMÒRIES: EL *MEMORIAL DEMOCRATIC* (2007-2011), UN PROJECTE SENSE FUTUR?¹

Maria LLOMBART HUESCA

Université d'Avignon et des pays de Vaucluse

Maria_Llobart@yahoo.fr

El debat entorn de la memòria en el marc de la construcció de la democràcia a Catalunya i Espanya ha estat fructífer i durant anys ha ocupat l'escena política, acadèmica i mediàtica del país. Aquest article analitza el model de política memorialista proposat per la Generalitat de Catalunya a través del Memorial Democràtic (MD), institució que té com a principal funció «desenvolupar les polítiques públiques del Govern adreçades a l'acció cívica de recuperació, commemoració i foment de la memòria democràtica» (art. 2). L'objectiu és analitzar el projecte del Memorial des dels seus orígens fins l'any 2011, quan el canvi de govern al capdavant de la Generalitat posà fre a la institució i comportà reformes en la seva gestió. Es tracta d'observar en quina mesura es van complir o no les aspiracions inicials de l'organisme i reflexionar al voltant de les memòries reivindicades i les oblidades.

Partim de la hipòtesi que el MD no va complir alguns dels seus propòsits substancials. Els factors que expliquen el desajust entre els objectius i les realitzacions tenen a veure, d'una banda, amb el desig d'integrar la política del Memorial en el model de polítiques de la memòria existent a Europa; de l'altra, pel temor a abordar un període com el republicà que no genera suficient consens social; sense oblidar, lògicament, una bona dosi d'intrusisme polític i ideològic al qual la institució no va escapar. Més enllà de la intensa tasca realitzada, el desnivell entre els objectius projectats i l'obra efectuada posa de manifest tant la necessitat de vetllar pels usos polítics de la història com la importància de reflexionar al voltant dels pilars sobre els quals se sustenta la democràcia espanyola del segle XXI.

El projecte polític del MD

La constitució del MD respon a coordenades pròpies catalanes però s'imbrica en el marc de revisió a Espanya del període de la Transició (1975-1982) i de la interpretació de la violència de la Guerra Civil (1936-1939) i de la repressió de la dictadura (1939-1975). No es pot desvincular, però sí

---

¹ Aquest article és una versió lleugerament reduïda del publicat a la revista *Pandora, revue d'études hispaniques*, n° 14, 2014, sota el títol *Los historiadores y la memoria: debate en torno al Memorial Democràtic*.

diferenciar, de la Llei de Memòria Històrica que s'aprovarà a nivell estatal poc després, l'octubre de 2007. La reivindicació social i el relleu generacional són elements a tenir en compte, així com la crisi de l'Estat del benestar que porta a buscar en el passat valors per consolidar les identitats col·lectives que cohesionin la societat actual. El debat català i espanyol s'inscriu en el que en aquestes últimes dècades s'està desenvolupant a Europa, tant en països com França, Alemanya, Itàlia o Portugal com en els països de l'antic bloc comunista. L'Europa democràtica de la segona meitat del segle XX es va construir sobre els fonaments de la Segona Guerra Mundial (1939-1945) que la va dividir. La caiguda del mur de Berlín (1989) i els subsegüents canvis en l'ordre polític mundial també han obert les portes a la reflexió sobre les memòries sobre les quals s'ha de forjar una identitat europea comuna, que paradoxalment ha estat aprofitada per reforçar els ens nacionals europeus que la impulsen. Construir una Europa comú passa, en definitiva, per reivindicar memòries compartides i valors comuns encara que, com ens recorda Enzo Traverso, «la història de l'Europa moderna està feta de conflictes armats entre nacions antagoniques» (Traverso, 2012: 298).

El segle XXI es va acompanyar de canvis polítics a Catalunya. Després de vint anys de govern catalanista de centredreta sota la batuta de Convergència i Unió, la constitució el 2003 d'un executiu catalanista i d'esquerres al capdavant de la Generalitat, resultat d'un pacte entre el Partit dels Socialistes de Catalunya (PSC), Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) i Iniciativa per Catalunya-els Verds (ICV), va obrir les portes al desenvolupament d'una nova mirada sobre les polítiques públiques dedicades a la recuperació de la memòria històrica. El fruit més important va ser la creació del Memorial Democràtic (de Riquer i Permanyer, 2007: 49-60), que va suscitar desconfiança tant en l'àmbit polític com acadèmic, que es va dur a terme amb la col·laboració d'historiadors de reconegut prestigi nacional i internacional. El text del projecte va quedar en mans d'un equip d'investigadors consolidat de la Universitat Autònoma de Barcelona, el Centre d'Estudis de l'Època Franquista i la Democràcia (CEFID), que el 2004 va elaborar un primer esbós dels propòsits del memorial. També es va crear una Comissió Assessora i en el procés de discussió i aprovació de la Llei en la que s'havia de sustentar el nou organisme, el parlament català va donar la paraula a historiadors de totes les tendències i opinions, centres d'estudis històrics variats i organismes i associacions de recuperació de la memòria històrica.

La conjuntura política va fer que la llei no s'aprovés fins a la següent legislatura, però ja el maig de 2006, en el marc de l'Estatut d'Autonomia recentment aprovat, el Programa per al Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya va celebrar un acte institucional de commemoració del 75 aniversari de la Segona República Espanyola (1931-1939) en què Pasqual Maragall, llavors president de la Generalitat, va parlar del «llegat espiritual» del període republicà, del qual seria hereva la societat actual.

La Llei del Memorial Democràtic es va aprovar l'octubre de 2007 gràcies al vot favorable del Tripartit i amb l'abstenció de CiU, que considerava que la institució havia de dependre del Parlament i no del Govern. Només el Partit Popular i Ciutadans Per Catalunya (C's) van votar sense sorpresa en contra, com poc abans s'havien oposat al nou Estatut d'Autonomia en el qual s'emparava la nova Llei.

Aquesta es presentava com l'instrument designat per la Generalitat per executar les polítiques públiques de recuperació de la memòria democràtica i presentava com a objectius principals la promoció de les polítiques per expandir valors democràtics i homenatjar els combatents contra el franquisme i la dictadura. Les aportacions d'ERC al debat havien portat a incloure «la repressió de la cultura i la llengua catalanes» entre els objectius d'estudi i difusió del memorial, pel que en el preàmbul es feia referència a dates simbòliques com la de 1714 o 1873, inscrivint la construcció de Catalunya en una continuïtat de lluites per les llibertats individuals i col·lectives que es remuntaven a mitjan segle XIX amb el sorgiment del republicanisme federal a Catalunya.

La Llei remuntava el seu àmbit d'acció fins a la Segona República, proposant-se corregir una injustícia històrica rehabilitant la memòria de les víctimes de la guerra i la dictadura, però buscava els valors de democràcia en el projecte polític de la Segona República. Naixia com a organisme adscrit a la Conselleria d'Interior, Relacions Institucionals i Participació de la Generalitat, llavors en mans de Joan Saura, líder d'ICV, partit impulsor del projecte. La direcció es va atorgar al polític Miquel Caminal, proper ideològicament a aquest partit i la direcció general va recaure en M. Jesús Bono. La vinculació directa de l'organisme amb les institucions polítiques no va impedir la supervisió del món acadèmic. La Junta de Govern, la seva màxima institució, estava formada per quatre historiadors designats pel Parlament i sis membres escollits pels diferents grups parlamentaris. També eren membres de la junta altres organismes catalans importants vinculats amb la cultura i història catalanes, als quals cal afegir quatre representants de diferents departaments de la Generalitat. Es va nomenar un Consell Assessor, del qual set membres eren designats per les universitats públiques, un per l'Institut d'Estudis Catalans i l'últim per la Filmoteca de Catalunya.

Pluralitat de memòries, víctimes i democràcia

Les possibles interferències de la política en el camp de la història i el paper dels governs en la promoció de determinades polítiques de la memòria és un dels interrogants a l'hora de valorar l'interès que institucions com el Memorial Democràtic les articulin. No obstant això, les polítiques de memòria són intrínseques a qualsevol govern: les commemoracions històriques, els museus d'història nacional, l'organització d'exposicions al voltant de protagonistes o períodes històrics des dels diversos organismes o la instal·lació de monuments en espais públics, entre d'altres, formen part de les polítiques memorialistes d'un territori. Tot projecte nacional es constitueix a partir d'una determinada lectura del seu passat, més o menys crítica, més o menys excoient, més o menys fonamentada; les polítiques de memòria que es projectin responen a criteris ideològics, de manera que la institució que les articuli participa en la transmissió d'uns valors determinats.

En el cas espanyol, durant la Transició es va elaborar un discurs polític oficial vinculat a la recerca del consens i de la reconciliació nacional amb la finalitat d'edificar la democràcia i tancar les ferides del passat. Es va optar per la reforma institucional que va portar a definir la Transició com a pacífica i modèlica, però que va permetre el continuïsm de bona part de les elits del passat i va deixar insatsfets a sectors importants de la població, que es van sentir doblement perdedors: víctimes de la

desfeta de la Guerra Civil primer i víctimes de l'oblit de la Transició després (Aguilar, 1996; Aróstegui y Godicheau, 2006, Colomer, 1998; Baby, 2012; Gallego, 2008; Juliá, 2006; Molinero (ed.), 2006; Molinero, 2010: 33-52; Sevillano Calero, 2003: 297-319; Juliá, 2010: 297-319; Yeste, 2010: 7-12). Les lleis de Memòria del nou segle participarien en el projecte de corregir una injustícia del passat i superar l'assignatura pendent de la Transició, exigint la rehabilitació de la memòria antifranquista. Amb això es posaria fi a un relat oficial precedent i permetria interpretar una institució com el Memorial Democràtic com un organisme que actuaria per remeiar o compensar una «memòria oficial». D'aquí també que el projecte es justifiquen per la necessitat de donar resposta a una reivindicació social legítima (Domènech Sampere, 2009: 120). El MD es va presentar com un organisme fruit d'una exigència social i al servei dels ciutadans, que posaria fi al relat oficial mantingut i frenaria el risc d'elaboració d'una memòria «des de dalt». L'historiador britànic Paul Preston va interpretar el nou organisme com la resposta institucional catalana a la reivindicació popular (Preston, 2005). Al cap i a la fi, era important portar a l'espai públic el coneixement que semblava haver-se quedat en l'àmbit acadèmic, ja que el discurs oficial no sempre coincidia amb el que els historiadors i científics socials generaven des de les universitats i centres d'investigació.

Tot i això, el MD també va despertar la desconfiança de sectors acadèmics. Es temia que es produís un xoc entre l'objectivitat a la qual aspiren les ciències socials i els interessos als quals respon l'aparell polític i institucional. El risc de fer un ús polític del passat, que temes tractats en l'àmbit acadèmic patissin una intrusió politicoinstitucional i que la història es pogués veure manipulada des d'organismes públics a promoure una nova memòria oficial acompanyada de l'exaltació d'unes memòries determinades en detriment d'altres, eren els principals motius del recel.

El desembre de 2004 -pocs mesos després que el CEFID publicués l'esquelet de la futura llei, es va difondre en els mateixos cercles de la universitat un text crític amb el projecte, acompanyat de poc menys de quaranta signatures. En l'entorn acadèmic català s'acusava que l'elaboració d'un projecte de tal abast estigués en mans de cercles propers al antifeixisme d'arrel comunista, i això podia portar a marginalitzar altres tendències polítiques. També es criticava el cost econòmic que la creació de la institució podia generar, encara més tenint en compte que ja existien altres institucions que complien la funció que el MD s'atorgava, en particular al Centre d'Història Contemporània de Catalunya i el Museu d'Història de Catalunya (I. Aragay, 2004; M. Sintès, 2004:3; A. Scagliola Díaz, 2008: 301-313). La recerca de consens des del govern i el parlament català va donar cabuda en el projecte a historiadors de diferents corrents ideològics, el que va portar al fet que algunes de les veus crítiques acabessin participant en aquest.

En el seu conjunt, la tasca desenvolupada pel MD en el període abordat és considerable i abasta activitats de caràcter divers: commemoracions històriques, organització de congressos i exposicions, convocatòria de premis (de teatre i d'audiovisual), configuració d'un mapa interactiu sobre Espais de Memòria de Catalunya, edició de llibres i elaboració de material didàctic dirigit a professors de

secundària. Destaca així mateix el suport ofert a activitats proposades per altres organismes². Una anàlisi més profunda de les activitats del MD, però, deixa entreveure que el ventall de temes abordats és relativament limitat: despunta l'atracció pel període de la Guerra Civil i els primers anys de dictadura en detriment del període republicà, gairebé ignorat. Resulta com a mínim paradigmàtic encara que no original-, que una societat busqui els fonaments de la seva democràcia en el període bèl·lic: sobresurten els bombardejos contra la població civil, en forma d'exposició itinerant i a través de múltiples actes repartits per tot l'àmbit territorial català³. La retirada, l'exili i els camps de refugiats són una altra de les constants de la institució: si el 2007 s'havia inaugurat ja el Museu Memorial de l'exili a la Jonquera⁴, en el marc del Programa per al Memorial Democràtic, el 2009 es va commemorar amb èmfasi el 70 aniversari de l'exili, que va incloure l'organització d'un congrés internacional sobre el tema i l'organització de diverses exposicions i activitats que es van perllongar en els anys següents (el 2014 es commemora el 75 aniversari de l'exili)⁵.

En un altre ordre de coses, el concepte «democràtic» incorporat a la denominació de la institució la desmarca de la resta d'institucions memorialistes d'Espanya i Europa. Quina memòria democràtica es desprèn d'una guerra? Per la violència que hi subjau, la guerra és generadora de múltiples memòries, individuals i col·lectives. Recuperar, commemorar i fomentar la «memòria democràtica», objectius previstos pel MD, pot resultar problemàtic si s'incorpora en aquesta a sectors que en el seu moment no defensaven un projecte democràtic. És sabut que durant la Guerra Civil en el bàndol republicà concorrien sectors polítics que no poden ser definits com a tals, si bé la majoria apel·laven a la restauració del règim republicà. Ser antifranquista no implicava per definició ser democràtic. Josep Benet, historiador i polític, però també testimoni directe de la Guerra Civil, va investir amb duresa contra el projecte del Memorial Democràtic. Defensava que els polítics havien de treballar per al present i el futur, mentre que la història del passat havia de quedar en mans dels historiadors.

---

² Es pot fer un seguiment de les activitats del Memorial a través de la seva web (<http://memorialdemocratic.gencat.cat/ca/index.html> [Consulta: 27-08-14]), i del *Butlletí Memorial Democràtic*, de periodicitat mensual des de desembre de 2008, o a través de la seva pàgina Facebook (<https://www.facebook.com/memorialcat?fref=ts>), 2009 [Consulta: 27-08-14].

³ En el marc del 70è aniversari dels bombardejos a Catalunya, el MD va organitzar una sèrie de actes commemoratius, dels que caldria destacar l'exposició inaugurada el febrer de 2007 en el *Museu d'Història de Catalunya* «Quan ploviem bombes», convertida en itinerant per Catalunya a Itàlia a partir de març de 2008 <http://www.barcelonabombardejada.cat/?q=ca/presentacioexposicio> [Consulta: 27-08-14]; M. Campillo (ed.), *Quan ploviem bombes: textos literaris catalans sobre els bombardeigs de Barcelona*. Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació, Universitat de Barcelona, 2008. També es van organitzar actes institucionals, de senyalització de refugi antiaeris o la difusió de l'audiovisual «mirant al cel» de Jesús Garay. En el 2013-2014 es commemora el 75 aniversari dels bombardejos.

⁴ Pàgina web del museu: <http://www.museuexili.cat/>. [Consulta: 27-08-14] El Consorci del *Museu Memorial de l'Exili* està format pel Memorial Democràtic, la *Generalitat* de Catalunya, l'Ajuntament de la Jonquera, el *Consell Comarcal de l'Alt Empordà* i la Universitat de Girona.

⁵ <http://www.70aniversariexili.cat/> [Consulta: 27-08-14] Les iniciatives són múltiples. L'objectiu és commemorar l'aniversari i homenatjar a qui ho van viure. S'organitzen jornades, seminaris, homenatjes, cicles de conferències... a Catalunya i a França, Itàlia, Puerto Rico; es creen rutes de l'exili, s'organitzen múltiples exposicions (entre d'altres, la de Jean Bigot, descendent de Pompeu Fabra i de Carles Rahola, «Colapso cardíac», en la seu de correus de Barcelona o la itinerant consagrada a Pau Casals).

Qüestionava el concepte de «memòria democràtica» des del record de la violència comesa també en el bàndol republicà (Benet, 2008: p.11)

La frontera del que pot o no ser definit com a valor democràtic no és sempre evident. La proposta del MD consistia a emfatitzar el combat contra la dictadura i la necessitat de reconèixer des del present als que la van combatre: «La democràcia només es pot defensar des de la memòria republicana», afirmava Miquel Caminal, director del MD (Caminal, 2010: 5-9).

D'altra banda, en les societats que han viscut episodis de guerra i règims totalitaris com és l'Europa de l'Est, les polítiques memorials solen exaltar el coratge dels resistents i dels vençuts⁶. Enzo Traverso reflexiona al voltant del paper que la víctima ocupa en aquesta nova manera d'enfocar el conflicte i ens recorda que en el segle XX «una figura antes discreta y púdica ocupa el centro del escenario: la víctima. Masivas, anónimas, silenciosas, las víctimas han invadido la escena y ahora dominan nuestra visión de la historia» (Traverso, 2012: 295). El MD també porta a un primer pla el testimoni de la víctima: ho fa a través del record de la població civil que va patir els bombardejos. En el marc de la commemoració d'aquests, per exemple, va projectar l'elaboració d'un llistat obert a la ciutadania de totes les víctimes mortals de la guerra per «salvar els noms de l'oblit», pel que va fer una crida a la població perquè col·laborés aportant dades⁷. Les víctimes les trobem en els morts sense nom que van quedar enterrats en fosses comunes i als quals ara es desenterra per donar-los una sepultura digna (exposició «Fosses comunes. Una pasado no olvidat» de 2010⁸, o en presentacions de llibres com el de Queralt Solé *Els morts clandestins. Les fosses comunes durant la Guerra Civil a Catalunya, 1936-1939*). També són víctimes aquells que es van veure forçats a l'exili el 1939, recordats al Museu Memorial de l'Exili de la Jonquera, o a través de les commemoracions del 70è i del 75è aniversari d'aquest, o en l'exposició itinerant sobre «La maternitat d'Elna»⁹, així com en infinitat d'exposicions, homenatges, jornades en diferents punts de la geografia catalana consagrats al testimoni de l'exili¹⁰. També són víctimes el resistent i el soldat, ja que van perdre la guerra: d'aquí l'organització el 2010 d'un homenatge itinerant a expresos polítics¹¹, entre altres actes d'homenatges a soldats com als de «la

⁶ És de gran interès el debat actual en torn a les polítiques de memòria a Polònia, que està construint la seva identitat nacional a partir de la resistència front als imperalismes alemany i soviètic. (Fredericks, et al., 2011; Kostro, 2012; Wawrzynski, 2013).

⁷ <http://www.barcelonabombardejada.cat/?q=ca/bombardeig>

⁸ Sense oblidar la Llei de Fosses de 2009. *Butlletí Memorial Democràtic* n° 8, julio-agosto 2009.

⁹ A. Montella, *La maternidad de Elna*, Ara Llibres, 2007. També es va estrenar en el MUME una obra de teatre sota el mateix nom i a càrrec de la Companyia Proyecto Galilei, en col·laboració amb el Memorial Democràtic (septiembre de 2008). El *Butlletí Memorial Democràtic*, a partir sobre tot d'octubre de 2009 (*Butlletí* n° 10 i següents), permet seguir el recorregut de l'exposició per els diferents localitats catalanes. L'exposició perdura encara el 2014.

¹⁰ Un parell d'exemples són les exposicions el 2010 sobre «Manolo Valiente. De Barcarés a Bram i d'Argelers al Barcarés... Un artista en els camps de concentració» o l'organitzada a Torredembarra «Exilio. Miradas cruzadas: Josep Franch Clapers i Ramon Moral Querol», o les múltiples exposicions y jornades consagrades al músic Pau Casals, un altre dels referents de l'exili català.

¹¹ *Butlletí Memorial Democràtic*, n° 14, enero 2010, y otros.

lleva del biberó»¹² o l'exposició itinerant «Fem memòria. La Guerra Civil a través de les nostres fotografies»¹³, sobre la vida quotidiana en el front i la rereguarda durant la Guerra Civil.

Les víctimes pugen a escena i s'erigeixen com a testimonis principals de la barbàrie de la guerra i la derrota, víctimes innocents a les quals es recorda i homenatja, que contribueixen a erigir una suposada «memòria democràtica» que amaga, sens dubte, altres múltiples memòries, potser discordants entre elles. Però en quina mesura és convenient que la memòria democràtica d'un país se sustenti en el record de les seves «víctimes»? Que una societat es construeixi a partir de la sobrevaloració d'aquestes, a través del seu enaltiment o homenatge constant, pot ser contraproductiu de cara a la comprensió del conflicte que va generar aquestes víctimes. Es planteja també l'interrogant de si totes les víctimes són, de per sí, innocents. Quin tracte han de rebre aquelles que no es trobaven en el bàndol dels defensors de la llibertat? Si les víctimes són percebudes com a herois nacionals per la seva condició de víctimes i en elles se sustenta la construcció democràtica, indubtablement significarà projectar una distinció entre les víctimes que eren al bàndol republicà i les que estaven en el nacional, atorgant-li major rellevància a les primeres, allunyant-nos d'aquesta manera del record de les víctimes de la inhumanitat de la guerra i reforçant un cop més la polarització i el frontisme acadèmic espanyol. Les polítiques de la memòria europea estan traient a la llum les víctimes dels bombardejos aliats sobre Dresden (13 i 15 de febrer de 1945) o les milers de dones berlineses violades per l'exèrcit soviètic en l'alliberament de Berlín (1945). En aquest cas, la víctima no esdevé suport de democràcia sinó record de la crueltat i l'enfrontament bèl·lic. En fi, des de l'entorn del Memorial Democràtic es defensava que a la víctima se la dignificava però no victimitzava (Guixé, 2010: 10-14). Tanmateix, la víctima es converteix en heroi nacional ja que s'hi sustenta la construcció democràtica de la societat present. La llei del MD reconeix teòricament a totes les víctimes de la Guerra Civil i no només a les del bàndol nacional, i fa referència explícita a les «víctimes de la violència política a la rereguarda republicana» i a les «persones que van patir persecució per les seves opcions religioses» (article 3). La veritat és que van ser al voltant de 8.000 les persones assassinades a la rereguarda republicana (Solé i Sabaté, Vilarroya, 1989), però en el període 2007-2011, el MD amb prou feines es va referir a aquestes «altres» víctimes, incomplint així un dels seus objectius.

Les víctimes del bàndol republicà havien estat glorificades precedentment pel règim franquista, que les va incorporar al seu martirologi nacional, però no va reconstruir la seva història recuperant l'horror i el dolor sinó que la va manipular per fonamentar el Franquisme, atorgant-los una complicitat excessiva amb el règim autoritari que sovint no tenien. Tampoc el Franquisme va estar sempre interessat per recuperar la memòria del conjunt de les víctimes que es van produir en el bàndol republicà. La història d'aquelles víctimes va ser, en definitiva, un relat propagandístic i hagiogràfic, pel que no es pot ni s'ha de comparar amb la professionalitat històrica dels estudis de les víctimes que s'han escrit en les últimes tres dècades. L'absència d'aquesta pluralitat de memòries va portar a definir com a «sectària» la política duta a terme per la institució. L'historiador Agustí Colomines va carregar

¹² *Butlletí Memorial Democràtic*, n° 5, abril 2009, y otros

¹³ <http://www.museunacional.cat/ca/i-mes> [Consulta: 27-08-14]

reiteradament contra aquesta, acusant-la d'exercir una doble moral i ser incapaç de mostrar-se crítica amb l'antifranquisme, afavorint així la «invenció de discursos històrics» (Colominas, 2011a) ja fos a l'hora d'organitzar actes com de subvencionar¹⁰⁸ (Colominas, 2011ab) i de voler erigir «una memòria oficial pública i adoctrinar a la ciutadania» (Colominas, 2011b).

Un sector perseguit per grups incontrolats del bàndol republicà, poc visible en el MD, és el d'alguns catalanistes catòlics i democràtics, respectuosos amb la legalitat republicana, que es van oposar al franquisme però que alhora havien patit la repressió de determinats sectors d'incontrolats del bàndol republicà per raons ideològiques i religioses. El cas més evocat és el de Manuel Carrasco i Formiguera, fundador d'Unió Democràtica de Catalunya, fidel a la República però perseguit per uns i altres abans de ser afusellat pels franquistes. La figura de Carrasco i Formiguera durant els governs catalanistes de centre-dreta a Catalunya s'havia convertit en la capdavantera de la tragèdia de la Guerra Civil, ja que havia estat represaliat per la seva condició de catòlic pels anarquistes i per la de catalanista pel franquisme. L'omissió pel MD de la commemoració del 70 aniversari de la seva mort va fer evident el desig del Memorial de trencar amb les polítiques públiques de memòria fetes anteriorment per la Generalitat. D'aquesta manera la construcció d'una memòria pública capaç de generar un ampli consens social va resultar fallida¹⁴.

La Segona República al Memorial Democràtic: la gran absent

Les polítiques públiques de memòria a Europa, malgrat la seva diversitat, se centren en la recuperació d'un passat recent que gira entorn de la Segona Guerra Mundial i la memòria de les seves víctimes. Hi ha un consens historiogràfic a Europa segons el qual la debilitat de les democràcies va permetre l'auge i el triomf del feixisme perquè havien estat incapaçs d'aturar el seu avançament. Les polítiques de memòria a Europa, al centrar-se en l'estudi de les víctimes de la Segona Guerra Mundial i en la refundació de la democràcia després de la lluita contra el totalitarisme, desacredita implícitament la fortalesa de les democràcies que els havien precedit, ja que, amb l'excepció del cas britànic, no havien aconseguit frenar l'amenaça nazi.

El MD, a diferència de la resta de polítiques de memòria dels països veïns, recupera en el seu enunciat el règim dels anys trenta com la gènesi de la democràcia espanyola, tant pel significat de la Segona República com a empresa modernitzadora i democràtica del país com perquè la posterior derrota republicana no va permetre la refundació de la democràcia sobre uns fonaments sòlids. La commemoració a Catalunya de la Segona República el 2006, poc abans de l'aprovació de la Llei del Memorial Democràtic, semblava marcar el punt de partida de la institució. No obstant això, les dificultats per vincular la memòria històrica al règim republicà es van fer ràpidament patents. Prova d'això és el nombre gairebé irrellevant d'actes dedicats a la commemoració de la República o la quasi nul·la presència d'espais pròpiament republicans entre els llocs de memòria, incomplint un dels

---

¹⁴ L'homenatge a Carrasco i Formiguera va haver d'esperar al 2013, després del canvi de govern.

objectius previstos per la llei. Absent hi ha també la Generalitat dels anys 1931-1936, encara més sorprenent pel que significa com a assoliment d'autogovern per a Catalunya i perquè es tracta de l'única institució republicana restaurada després del llarg parèntesi del franquisme. Aquesta escassa presència de l'etapa republicana s'explica en part per la dificultat de tractar un temps històric que genera menys consens social i historiogràfic que el que genera la lluita mundial contra el feixisme a partir de 1936. Tanmateix, crida l'atenció que des de l'àmbit acadèmic o polític no hi hagi veus que posin èmfasi en la discreta presència de la República de 1931 al Memorial.

El MD va crear el premi 14 d'abril de teatre, però les tres primeres edicions (2008, 2009 i 2010) van premiar obres que abordaven la violència de la guerra i l'exili i no temes relacionats amb el període de la república¹⁵. La pàgina web del MD ofereix també un mapa interactiu dels Espais de Memòria de Catalunya, una xarxa que agrupa diferents llocs que han estat testimoni històric del període que va de la Segona República a la Transició (1931-1980). Són quatre els àmbits temàtics proposats: espais de la Guerra Civil; espais de lluita antifranquista i recuperació democràtica; espais de frontera i exili i espais de la Segona República. Ara bé, el contrast entre els seixanta-cinc espais de guerra i els cinc oferts a la Segona República és flagrant; a la lluita antifranquista li corresponen nou espais i dotze són per a la frontera i l'exili. Sota el títol «Un abril republicà», es van organitzar el 2010 una sèrie d'actes que podrien haver servit per compensar la poca visibilitat del període republicà, però també aquí només tres dels deu actes abordar el període de la Segona República.¹⁶ Una excepció, encara que de limitada projecció social, és l'edició del primer-i últim- volum de la col·lecció «Debat Democràtic», que es va estrenar amb la reedició de l'obra d'Antoni Rovira i Virgili, *defensa de la democràcia*, editada per primera vegada el 1930¹⁷. La República també apareix a l'exposició que el Museu d'Història de Catalunya va coorganitzar amb el MD i l'Arxiu Nacional de Catalunya però s'amaga sota el títol «Guerra Civil a Catalunya testimonis i vivències».

En contraposició, la Guerra Civil està omnipresent a través no només de la figura de la víctima, com ja hem vist, sinó també de la museïtzació dels espais bèl·lics: els espais de memòria de la guerra es tradueixen principalment per l'exposició de rutes de refugis militars, de búnquers de les diferents línies de defensa republicana, la rehabilitació de camps d'aviació, l'organització d'un congrés al Museu Memorial de l'exili sobre «Mapes i cartografies de la Guerra Civil espanyola» (2010), l'ajuda a l'edició d'un Atlas de la Guerra Civil a Catalunya (ed. Dau, 2010), i fins a l'organització de jornades de formació per a guies, informadors i tècnics dels espais de memòria de Catalunya.

Per concloure

La declaració d'intencions del Memorial Democràtic que incloïa aprofundir en el coneixement de la Segona República no es va complir i la memòria de la guerra i la de les seves víctimes va segrestar

---

¹⁵ *Peus descalços sota la lluna d'agost*, de Joan Cavallé (2008); *Apatxes*, d'Helena Tornero (2009); *Zoom*, de Carles Batlle (2010).

¹⁶ Les conferències de Juan Goytisolo sobre «la celebració del 14 d'abril», de Julián Casanova sobre «Història i memòria de la Segona República» i la pre-estrena del documental «Manuel Azaña, una vida per la República» de Neus Vila

¹⁷ A. Rovira i Virgili, *Defensa de la Democràcia*, Barcelona, Pòrtic, 2010.

la republicana. Com en la resta d'Europa, el MD es va centrar en la reivindicació de la resistència antifeixista i el reconeixement a les víctimes. No es va tenir en compte que el que impedia a Europa reivindicar les democràcies dels anys trenta era la debilitat de moltes d'aquestes, ja que l'auge dels totalitarismes s'havia gestat en aquests anys, mentre que a Catalunya i Espanya era precisament llavors quan s'estava duent a terme la primera experiència democràtica del segle XX. La revolta, la guerra i el franquisme no només van representar violència i repressió, sinó que van frustrar el desenvolupament del major projecte democratitzador que fins llavors havia existit a Espanya. La sobredimensió de la violència va ocultar el projecte democràtic republicà sobre el que podia haver sustentat el Memorial. Impulsant els relats de la guerra i glorificant trinxeres, nius de metralladores i aeroports militars, es corre el perill de fomentar una cultura bel·licista i militarista que enterboleixi el relat de la Guerra Civil.

La selecció de memòries també responia a interessos polític-ideològics. La política de la institució no va incorporar a totes les víctimes de la guerra i del franquisme, entelant la seva tasca i limitant les fonts d'inspiració de les que es nodreix la democràcia i la pluralitat de memòries que l'alimenten. El desig de rehabilitar la memòria antifrancuista va amenaçar, encara que no negués, la violència descontrolada exercida per les milícies antifeixistes que lideraven el bàndol republicà, a incorporar memòries no fonamentades en valors democràtics i a ignorar memòries democràtiques que no responien a la sensibilitat ideològica del govern de torn.

Enzo Traverso ens diu que les lleis de memòria no decreten la veritat històrica, com tampoc no penalitzen la seva negació: simbolitzen el reconeixement d'una responsabilitat històrica sobre la qual una democràcia no seria creïble ni sòlida (Traverso, 2010: 15-22). El Memorial Democràtic és una institució pionera a Espanya plenament integrada en el debat europeu relatiu a les lleis memorials. Com qualsevol institució pública, comporta el risc de ser instrumentalitzada i d'ésser pressa de les lluites partidistes i dels equilibris polític-institucionals propis a qualsevol Estat de dret. Ja que la història no és monopoli dels historiadors, aquests han de vetllar pel bon ús que es faci d'ella i perquè la professionalitat i rigor dels treballs impedeixin les tergiversacions que puguin fer polítics, erudits o periodistes al servei d'uns fins més presentistes que els acadèmics. Els recels que pugui generar la línia directora del Memorial Democràtic no invalida, en definitiva, la seva conveniència, però només el debat permanent i la revisió de les polítiques de memòria pot consolidar la construcció d'una memòria plural, integradora i democràtica del passat.

Bibliografia

- AGUILAR, P. (1996): *Memoria y olvido de la Guerra Civil española*. Madrid, Alianza Editorial.
- ARAGAY (2004): «Recels al tripartit i entre els historiadors pel Memorial Democràtic», *Avui* (27-12-2004).
- ARÓSTEGUI J., y GODICHEAU F., eds. (2006): *Guerra civil. Mito y memoria*. Madrid, Marcial Pons, 2006.

- BABY, S. (2012): *Le mythe de la transition pacifique: violence et politique en Espagne, 1975-1982*. Madrid, Casa de Velázquez.
- BENET, J. (2008): «Pròleg», *Memòries*. Barcelona, Edicions 62.
- CAMINAL, M. (2010): «Drets humans, democràcia i memòria», *Quaderns del Memorial Democràtic*, Volum 1, Memorial Democràtic / Generalitat de Catalunya, pp. 5-9.
- COLOMER, J. M. (1998): *La transición a la democracia. El modelo español*. Barcelona, Anagrama.
- COLOMINES, A. (2011a): *Avui* (10-01-2011).
- (2011b): *Avui* (7-3-2011).
- CURCO MIR, C., y SOLE, J. G., eds. (2013): *Duelo y memoria. Espacios para el recuerdo de las víctimas de la represión franquista en la perspectiva comparada*. Lleida, Universitat de Lleida.
- DE RIQUER I PERMANYER, B. (2007): «Sobre l'oportunitat històrica i moral del Memorial Democràtic», *Activitat parlamentària* [en línea], 13, pp. 49-60, en <http://raco.cat/index.php/ActivitatParlamentaria/article/view/76508> [Consulta: 27-08-14]
- DOMÈNECH SAMPERE, X. (2009): «El despliegue de las prácticas memoriales. Una mirada a las comunicaciones del I Coloquio Internacional Memorial Democràtic», *Polítiques públiques de la memòria. I Coloquio Internacional Memorial Democràtic*. Vic, Eumo.
- FREDERICKS, V., et al. (2011): «Remembering Katyn: mourning, memory, and national identity», Macquarie University Research Online.
- GALLEGO, F. (2008): *El mito de la transición: la crisis del franquismo y los orígenes de la democracia (1973-1977)*. Barcelona, Crítica.
- GUIXE, J. (2010): «Memorial Democràtic, un patrimoni col·lectiu en construcció», *Quaderns del Memorial Democràtic*, Volum 1, Memorial Democràtic / Generalitat de Catalunya, pp. 10-14.
- JUDT, T. (2012): *Pensar el segle XX*. Barcelona, La Magrana.
- JULIÀ, S. (2006): *Memoria de la guerra y del franquismo*. Madrid, Taurus, 2006.
- (2010): «Cosas que de la Transición se cuentan», *Ayer. Revista de Historia Contemporánea*, 79, pp. 297-319.
- KOSTRO, R. (2012): «The Light of History: Through the Lens of a Polish Museum», en <http://www.ep.liu.se/ecp/083/010/ecp12083010.pdf>
- LA VANGUARDIA (2007), «Legislar la historia» (2-11-2007), editorial, p. 22.
- MOLINERO, C., ed. (2006): *La Transición, treinta años después*. Barcelona, Península, 2006.
- (2010): «La Transición y la “renuncia” a la recuperación de la “memoria democrática”», *Journal of Spanish Cultural Studies*, 11 (1), pp. 33-52.
- PRESTON, P. (2005): «Un Memorial Democràtic en Catalunya», *El País* (24-2-2005).
- SCAGLIOLA DÍAZ, A. (2008): «Cambio en las políticas públicas de la memoria en Catalunya: el pasado como problema», *Entelequia. Revista Interdisciplinar*, en <http://www.eumed.net/entelequia>, pp. 301-313.
- SEVILLANO CALERO, F. (2003): «La construcción de la memoria y el olvido en la España democrática», *Ayer*, pp. 297-319;

- SINTES, M. (2004): «Malestar al Memorial», *Avui* (29-12-2004), p. 3;
- SOLÉ I SABATÉ, J., y VILARROYA, J. (1989): *La repressió a la rereguarda*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TRAVERSO, E. (2005): «Le passé, modes d'emploi», *Histoire, mémoire, politique*, 2005.
- (2010): «Dret, Història i Memòria. Estat de la qüestió», *Quaderns del Memorial Democràtic*, 1, pp. 15-22
- (2012): *La historia como campo de batalla*. Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica.
- VILAWEB (2007): «El Parlament aprova avui la llei del memorial democràtic malgrat l'abstenció de CiU i el vot en contra de PP i C's»; *Vilaweb* (24-10-2007), en <http://www.vilaweb.cat/ep/ultima-hora/2603245/20071024/parlament-aprova-llei-memorial-democratic-malgrat-labstencio-ciu-vot-pp-cs.html>
- WAWRZYNSKI, P. (2013): «The Past, Polish politics of memory, and stereotyping: an intercultural perspective», *E Revista de estudios interculturals do CEI*, 2013 (<http://iscap.ipp.pt/cei/E-REI%20Site/Pages/1.htm>).
- YESTE, E. (2010): «La transición española. Reconciliación nacional a cambio de desmemoria: el olvido público de la guerra civil», *Historia Actual Online*, 21, pp. 7-12.

TROPELIÁS